

DAGMARA NOWACKA

Z AKTUALNYCH PROBLEMÓW UKRAIŃSKIEJ LEKSYKI RELIGIJNEJ

Po rozpadzie Związku Radzieckiego niepodległa Ukraina wkroczyła na trudną drogę poszukiwania stabilizacji politycznej oraz umacniania samodzielnej państwowości. Jednym z ważniejszych czynników stabilizujących stał się proces normalizacji życia religijnego Ukraińców, które po bezwzględnym zlikwidowaniu Cerkwi greckokatolickiej w 1946 roku¹ zeszło do podziemia. Dopiero na koniec lat 80. i początek 90. przypada wzrost aktywności wierzących różnych obrządków, domagających się przywrócenia unii dla grekokatolików oraz zwrotu prawosławnym zagarniętych zabudowań klasztornych. W obliczu zmian zachodzących w odradzającym się państwie obradujący w styczniu 1990 roku synod Ukraińskiego Kościoła Katolickiego oficjalnie przywrócił unię i zwrócił prawosławnym ich dobra klasztorne².

Kolejnym krokiem normalizującym działalność Cerkwi greckokatolickiej na Ukrainie okazało się zagadnienie języka używanego w sprawowaniu kultu religijnego. Sfera *sacrum*, dotychczas pomijana lub wręcz zabroniona, stała się teraz celem zainteresowań badaczy różnych dziedzin nauki: teologów, filologów, socjologów, filozofów, pragnących zbadać, poznać, opisać, ukształtować i – co najważniejsze – ujednoczyć związane z tym zagadnienia. Zainteresowanie językiem religijnym od strony teoretycznej związane było przede wszystkim z aspektem praktycznym, z chęcią poznania mechanizmów funkcjonowania tego języka oraz ze sposobem jego odbioru przez uczestników aktu mowy.

Na przestrzeni wieków język narodowy Ukraińców nie był używany podczas czynności religijnych, ponieważ od samego początku chrześcijaństwa na ziemiach ruskich funkcję tę przejął język staro-cerkiewno-słowiański. Wraz

---

MGR DAGMARA NOWACKA – wykładowca Katedry Języków Słowiańskich Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; e-mail: dagfryz@kul.lublin.pl

¹ Zob. więcej: O. С у б т е л ь н и й, *Україна. Історія*, Київ 1993, s. 599; M. Ł e s i ó w, *Rola kulturotwórcza Ukraińskiej Cerkwi Greckokatolickiej*, Lublin 2001, s. 20.

² W. S e r c z y k, *Historia Ukrainy*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2001, s. 373.

z upływem lat język ten poprzez napływ elementów języka lokalnego coraz bardziej się ukrainizował, a po rozbiorach Rzeczypospolitej i po likwidacji Cerkwi greckokatolickiej w Cesarstwie Rosyjskim wymowa tekstów liturgicznych coraz bardziej nabierała cech języka rosyjskiego³. Taka sytuacja językowa powodowała powstawanie licznych rozbieżności i niejasności dotyczących przede wszystkim pisowni oraz terminologii religijno-chrześcijańskiej.

Badania w zakresie ukraińskiej terminologii i stylu religijno-cerkiewnego w okresie międzywojennym i po II wojnie światowej, po zlikwidowaniu Cerkwi greckokatolickiej oraz wszelkich przejawów życia religijnego unitów, były sporadyczne i możliwe tylko za granicą. Jak zauważa Ołeksa Horbacz – „досі наша лексикологія не може похвалитися дослідженнями з ділянки такої важливої культурно-історичної проблематики, як виникнення й сьогочасний стан християнської лексики й термінології [...]”⁴. Opracowaniami z zakresu tej tematyki mogą pochwalić się inne języki słowiańskie. Na przykład czeskie nazwy odnoszące się do religii i kościoła zostały opracowane przez A. Bohacza⁵ oraz przede wszystkim przez A. Frintę⁶, polska terminologia chrześcijańska została opracowana w 1927 roku przez E. Klicha⁷. Najobszerniej jednak i najgruntowniej w językoznawstwie słowiańskim przedstawione zostało słownictwo chrześcijańsko-religijne w języku Chorwatów przez J. Šetkę⁸ w latach 1940-1965, gdzie analizie zostało poddanych blisko 6000 leksemów (opracowania czeskie – 120 leksemów, polskie – ok. 70)⁹. Badania naukowe z zakresu analizy terminologii sakralnej, podjęte przez przedstawicieli innych narodów słowiańskich, z całą pewnością przyczynią się także i do postępu w badaniach ukraińskiego języka religijnego.

Styłem ukraińskim w zakresie języka kultu religijnego zajmowano się dotychczas mało i sporadycznie. Próbę analizy ukraińskiej leksyki cerkiewno-

³ M. Łesiów, *Z badań nad ukraińską terminologią religijno-eklezjologiczną*, „Roczniki Humanistyczne” 48/49(2000/2001), z. 7, s. 249.

⁴ O. Горбач, *Українська народня релігійно-християнська термінологія й лексика*, w: *Зібрані статті*, t. II, „Статті до 1000-ліття християнізації Русь-України”, фото передрук, Мюнхен 1993, s. 99.

⁵ *Vliv romantišny na slovanskou terminologii cirkevni*, „Listy Filologické”, [Praha] 1908, nr 35.

⁶ *Náboženské názvoslovi československé. Jazykozpytný rozbor s doklady z naši reformačni literatury*, Praha 1918.

⁷ *Polska terminologia chrześcijańska*, Poznań 1927.

⁸ *Hrvatska kršćanska terminologia*, t. I – *Hrvatski kršćanski termini grčkoga porijekla*, Šibenik 1940; t. II – *Hrvatski kršćanski termini latinskoga porijekla*, Makarska 1964; t. III – *Hrvatski kršćanski termini slavenskoga porijekla*, Makarska 1965; 2. izdanje Split 1976.

⁹ Por.: Горбач, dz. cyt., s. 100-101.

religijnej podjął chyba jako pierwszy ukrainista z Przemyśla Jewhen Hrycak. Jak wynika ze streszczenia jego referatu¹⁰ zgłoszonego na Drugi Międzynarodowy Kongres Sławistów w Warszawie, który odbył się w 1934 r., Hrycak poddał analizie około 250 wyrazów, wybranych głównie ze słownika Borysa Hrinchenki¹¹ oraz zebranych przez siebie w terenie. Ołeksa Horbacz usystematyzował później ten materiał leksykalny według pięciu grup semantycznych, a mianowicie: 1. nazwy związane ze świątynią (np.: *храм, врата, ікона*), 2. organizacja parafii (np.: *нин / батюшка, попадя, дяк*), 3. sakramenty święte (np.: *сповідь, причастя, вінчання*), 4. święta, inne wyznania (np.: *водохреще, воскресення, кальвінець*), 5. nazwy na określenie 'diabła' (np.: *біс, дядько, враг, диявол*)¹².

Sam Ołeksa Horbacz z okazji obchodów Tysiąclecia Chrztu Rusi-Ukrainy opublikował bogaty materiał słownictwa cerkiewno-religijnego¹³, zebrany w 83 miejscowościach ukraińskojęzycznych, należących do reprezentantów wszystkich narzeczy ukraińskich. W dużym więc stopniu badania te objęły prawie cały teren zasięgu języka ukraińskiego, grupy ludności tak prawosławnej, jak i katolickiej, co stanowi dobrą podstawę do dalszych badań nad słownictwem religijnym.

Gruntownych badań wymaga również styl językowy oraz słownictwo przekładów Pisma św., czego dowiódł w innej rozprawie O. Horbacz¹⁴.

Najważniejszym zadaniem ukraińskich ośrodków naukowych, działających już w niepodległym państwie, stało się podjęcie problematyki badawczej tendencyjnie zahamowanej przez władze sowieckie, a dotyczącej ujednoczenia i normalizacji słownictwa sakralnego oraz zbliżenie języka kultu religijnego do ogólnoukraińskiego języka literackiego.

Jednym z wiodących ośrodków naukowych na Ukrainie jest obecnie Lwowska Akademia Teologiczna, która odnowiła swoją działalność naukową i dydaktyczną po półwiecznym okresie nieobecności z powodu jej likwidacji przez władze radzieckie¹⁵. Lwowska Akademia Teologiczna powstała z przekształcenia seminarium duchownego w 1928 r. z inicjatywy abp. Andrija

¹⁰ Є. Грицак, *Вплив Церкви й релігії на українську мову. Студія з ділянки української лексикографії*, w: *II Міжнародowy Zjazd Sławistów (Filologów Słowiańskich). Księga referatów. Sekcja I. Językoznawstwo*, Warszawa 1934, s. 34-38.

¹¹ Б. Гринченко, *Словарь української мови у чотирьох томах*, Київ 1996-97.

¹² Г о р б а ч, dz. cyt., s. 103.

¹³ Тамże, s. 99-145.

¹⁴ О. Г о р б а ч, *Мовостиль новітніх перекладів св. Письма на українську народню мову 19-20 вв.*, w: *Зібрані статті...*, s. 29-97.

¹⁵ Ł e s i ó w, *Z badań...*, s. 250.

Szeptyckiego¹⁶. Działający w jej ramach Instytut Terminologii Teologicznej i Przekładów skupia się między innymi na następujących zagadnieniach: problemy przekładu literatury sakralnej, drogi rozwoju terminologii religijnej, ujednoczenie zasad pisowni.

Jednym z zagadnień czekających na całkowitą unifikację jest ustalenie norm pisowni dużej i małej litery w leksyce obsługującej sferę życia duchowego. *Український правопис*, czyli zbiór zasad pisowni w języku ukraińskim z 1996 roku¹⁷, z całego ogromu leksyki religijnej uwzględnia tylko pisownię nazw ksiąg kultowych oraz nazewnictwo osobowe, czyniąc to w następujący sposób:

18. У назвах творів художніх, музичних і т. ін., наукових праць, газет, журналів, історичних пам'яток тощо перше слово пишеться з великої літери, а назва береться в лапки: поема *Енеїда*, [...], опера *Запорожець за Дунаєм*, [...], кінофільм *Камінний хрест* [...].

Примітка 1.[...]

Примітка 2. З великої літери, але без лапок пишуться назви культових книг: Апостол, Біблія, Євангеліє, Коран, Псалтир, а також назви релігійних понять, як Бог (але бог Перун і т. ін.), Божа Матір, Син Божий, Святий Дух і т. ін.¹⁸.

Ostatni podpunkt i drobna czcionka świadczą już o zauważeniu sprawy, ale jeszcze nie do końca o poważnym jej traktowaniu. Na dalsze ustalenia norm w pisowni czekają nie wspomniane tu inne kategorie dotyczące: najważniejszych stanowisk kościelnych (*Папа, Патріарх*), instytucji kościelnych (*Українська Греко-Католицька Церква*), złożonych nazw świąt (*Вербна неділя*), nazw poszczególnych liturgii (*Вечірня*), złożonych nazw ksiąg liturgicznych (*Квітна Тріодь*).

Pomimo uregulowania pisowni „nazw rелігійних понять” w pojawiających się po 1996 roku publikacjach zauważamy brak stosowania się do zasad obowiązującej pisowni. *Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах*, wydany w Kijowie w 1998 roku podaje: „**Бог**, рідко **Біг**, **бога**, ч.” oraz cały szereg przykładów z wykorzystaniem leksemu pisanego z małej litery: *Нехай бог боронить!*, *З богом*, *Ні богові свічка*, *ні чортові*

¹⁶ T. Olszanski, *Historia Ukrainy XX w.*, Warszawa [b.r.w.], s. 133.

¹⁷ *Український правопис*, 5-те видання, стереотипне, Київ 1996.

¹⁸ Tamże, s. 55.

коцюба і wiele innych¹⁹. Zakorzenie się w umysłach ludzkich bezbożnej ideologii komunistycznej, nakazującej stosowanie pisowni małej litery w lekсыce ze sfery życia religijnego²⁰ – jak widzimy – na Ukrainie pod koniec XX wieku jest jeszcze głębokie.

Wydawcy literatury pięknej starają się jednak dostosować do nowelizowanych kanonów ortograficznych i na bieżąco redagują drukowane przez siebie teksty. Weźmy chociażby utwory Iwana Kotlarewskiego, te wydane w 1957 r.²¹, w 1987²² oraz nowsze wydanie z roku 2000²³. Dwa pierwsze reprezentują „komunistyczną” wersję ortografii, ostatnie zawiera już teksty znowelizowane pod względem pisowni:

[...] На мене **бог** зна чого наговорять; [...], то нам і **бог** вибачить; [...], І ви **бога** не боїтесь [...] („Москаль-чарівник”, 1987); [...] Наградив **Бог** Терпилиху дочкою. [...] (*Наталка Полтавка*, 2000).

Brak uregulowanych zasad pisowni wielkiej i małej litery jest przyczyną licznych rozbieżności oraz dowolności w ich wykorzystywaniu nie tylko w tekstach o charakterze religijnym. Sięgnijmy choćby po przykłady z tekstów drukowanych w wydawnictwie „Свічадо” („Zwierciadło”). Kiedy zachodzi potrzeba skorzystania z cytatów z *Pisma św.* w wydawanych przez siebie tekstach wydawcy sięgają po przekład Biblii Iwana Chomenki²⁴, natomiast wydany w Rzymie w 1991 roku modlitewnik *Прийдіте, поклонімся* (*Przyjdźcie, pokłońmy się*) stanowi źródło tekstów liturgicznych. Jednak porównując rzymskie wydanie modlitewnika z wydaniem nowszym z 1998 roku tegoż wydawnictwa zauważamy pewne rozbieżności w pisowni dużej i małej litery²⁵. Zwróćmy uwagę na przykłady z przymiotnikiem ‘boży’. W rzymskim wydaniu zanotowano: *божого гробу, божого царства, божого слова*, a we lwowskim: *Боже слово, Божа ласка, Божа любов*.

¹⁹ *Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах*, t. I, Київ 1998, s. 166.

²⁰ О. Федик, *Духовні номінації та їх правопис*, w: *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій*, Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Львів 1998, s. 289.

²¹ І. Котляревский, *Твори*, Київ 1957.

²² Тепле, *Енеїда. Наталка Полтавка. Москаль-чарівник*, Київ 1987.

²³ Тепле, *Енеїда. Наталка Полтавка*, Київ 2000.

²⁴ *Новий Завіт. Святе Письмо Старого та Нового Завіту*, пов. пер., здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами, Рим 1963.

²⁵ Г. Нуцковська, *Сучасна українська релігійна література: питання правопису та богословської термінології*, „Roczniki Humanistyczne” 48(2000), z. 7, s. 109.

Ponieważ obecny stan pisowni nie reguluje jednoznacznie tego zagadnienia, pojawiają się, chociaż z jeszcze pewną nieśmiałością i bez zdecydowanego odzewu, próby ujednoczenia tej części ortografii na konferencjach naukowych. Na jednej z nich Olha Fedyk zaproponowała: „рекомендуємо і слово *Божий* в усіх словосполученнях [...] писати з великої літери. Наприклад: *Божий світ, Божий допуст, Божа благодать, Божа ласка, Божа воля* [...] та под”²⁶. Obserwacje pojawiających się coraz częściej pod koniec lat 90. XX wieku i na początku XXI wieku publikacji o charakterze religijnym dowodzą przyswojenia sobie tendencji pisania przymiotnika ‘Божий – який належить Богові’ dużą literą. W *Popularnym słowniku sakralizmów polskich i ukraińskich* zamieszczono między innymi takie przykłady ilustrujące to zjawisko: *Божий Суд, Царство Боже, Божа сила*²⁷.

Podobną sytuację obserwujemy również w przypadku pisowni zaimków osobowych i dzierżawczych, określających najważniejsze istoty w kulcie religijnym. Żaden z dotychczas wydanych po 1990 roku zbiorów zasad pisowni ukraińskiej nie uwzględnił tego zagadnienia, pozostawiając je – jak można domniemywać – w gestii piszącego przy wyborze małej czy dużej litery.

„Абсолютно правильно займенник *Він* на означення Бога-Отця і Бога-Сина пишеться у християнській літературі з великої букви. Таке ж написання має бути і в усіх інших текстах”²⁸. Ta uwaga Olhy Fedyk nie do końca ma swoje odzwierciedlenie w ukraińskiej rzeczywistości na początku lat 90. Jak oceniają zainteresowani, w większości greckokatolickich pozycji wydawniczych (w tym modlitewników) ta niepisana reguła nie jest stosowana²⁹, co więcej, nie uwzględnia jej nawet tekst Pisma św. (Святе Письмо)³⁰. Dla zilustrowania rozbieżności w pisowni przytoczmy kilka przykładów różnych tekstów religijnych wydanych nie tylko na Ukrainie w latach 90.:

[...] Ісус був зрадів *Святим Духом* і промовив: „Я прославляю тебе, Отче, Господи [...], що ти втаїв [...]; [...] він увійшов в одне село, і якась жінка [...] прийняла його в хату”³¹;

²⁶ Федик, dz. cyt., s. 291.

²⁷ Zob.: A. Markunas, T. Uczitel, *Popularny słownik sakralizmów polskich i ukraińskich*, Poznań 2001.

²⁸ Федик, dz. cyt., s. 291.

²⁹ Tamże, s. 293.

³⁰ *Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами*, United Bible Societies 1992.

³¹ Tamże, s. 89, 90.

Молитва до Пресвятої Богоматері

*Богородице Діво, радуйся, благодатна Маріє, Господь з тобою. Благословенна ти між женами і благословенний плід утроби твоєї, бо ти породила Христа Спаса, Избавителя душ наших*³².

Господня молитва

*Отче наш, Ти, що еси на небесах, нехай святиться ім'я Твоє, нехай прийде царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі. Хліб наш насущний дай нам днесь; і прости нам довги наші, як і ми прощаємо довжикам нашим; і не введи нас у спокусу, але избави нас від лукавого. Амінь*³³

Молитва до Пресвятої Богородиці

*Богородице Діво, радуйся, благодатна Маріє, Господь з Тобою. Благословенна Ти між женами і благословенний плід утроби Твоєї, бо Ти породила Христа Спаса, Избавителя душ наших*³⁴.

Jak widzimy, już nie tylko nazwy osób boskich, ale również zaimki je określające w większości wydań pisane są dużą literą.

Język ukraiński charakteryzuje bogactwo synonimiczne zarówno w sferze leksyki, jak i frazeologii oraz składni, morfologii czy fonetyki. Na przestrzeni wieków system ukraińskiej leksyki religijnej wytworzył znaczną ilość jednostek leksykalnych, co do użycia których różnie ustosunkowują się językoznawcy i zwykli użytkownicy języka. Mnogość wariantów tychże jednostek leksykalnych spowodowana jest różnorodnymi przyczynami, a w szczególności regionalnym oraz stylistycznym zróżnicowaniem językowym oraz czynnikami pozajęzykowymi³⁵. Stąd kolejną kwestią będącą tematem licznych rozważań, a nieraz i sporów, jest normalizacja zasad wykorzystywania ekwiwalentów leksykalnych i to nie tylko tych funkcjonujących w sferze życia religijnego.

Badacze ekwiwalencji w leksyce konfesyjnej rozróżnili kilka jej rodzajów: fonetyczną, morfologiczną, słowotwórczą, leksykalno-semantyczną, składniową oraz stylistyczną.

³² *Прийдіте поклонімся*, Рим 1991, s. 16.

³³ *Малій катихизм*, Lublin 1992, s. 3.

³⁴ *Tamże*.

³⁵ О. Захарків, *До проблеми варіантності у структурі богословської лексики*, w: *Сучасна українська богословська термінологія...*, s. 295.

Do przykładów stanowiących dublety fonetyczne zaliczyć można między innymi: *алилуя-алілуя, Пилат-Пілат, християнський-християнський, архипастир-архіпастир, Вифлеєм-Віфлеєм*. Analizując współczesną literaturę konfesyjną, w tym przekłady Pisma św. oraz modlitewniki, zauważamy brak konsekwencji w użyciu **і**–**и**. W dokonanym przez Iwana Ohijenkę przekładzie Pisma św. zanotowano: *у Віфлеємі; Єрусалим; в землю Генісаретську; Ісус був у Віфанії; Єрусалим; втікай до Єгипту*; a w przekładzie Iwana Chomenki: *Вифлеємі; Єрусалим; Єгипет; Ісус був у Витанії; Гетсиманія*³⁶. Fonetyczne dublety w toponimii biblijnej zwracają uwagę współczesnych językoznawców próbujących ujednoczyć tę zasadę pisowni i wprowadzić **и** w miejsce **і**, niezależnie od tego, po jakiej spółgłosce ono występuje. Warto również dołączyć do tej grupy inne zapożyczone leksemy, które dawno temu weszły do składu języka ukraińskiego i adaptowały się do fonetyki ukraińskiej: *акафіст, алилуя, єпископ, митрополит*³⁷.

Do najczęściej spotykanych dubletów morfologicznych należą formy czasownikowe: *поклонімся-поклонімося, припадім-припадімо*. Przytoczone przykłady form 1. osoby liczby mnogiej we współczesnym języku ukraińskim stanowią warianty neutralne³⁸.

Z uwagi na różnorakie pochodzenie, warianty słowotwórcze oraz leksykalno-semantyczne mają zabarwienie stylistyczne³⁹. Spośród nich wyróżniamy: *ад-некло, воплочення-втілення, довг-борг, Завіт-Заповіт, муж-чоловік*. Staro-cerkiewno-słowiańskie pochodzenie wariantów podanych jako pierwsze, zdecydowanie ogranicza zasięg ich funkcjonowania, sprowadzając je do pełnienia funkcji archaizmów, wyrazów wartościujących, nadających wypowiedzi ton uroczysty⁴⁰.

Analiza języka modlitewników ukraińskich wykazała także różnorodność wariantów z zakresu składni. W wydanym w 1991 roku w Użhorodzie modlitewniku *Отче наш* oraz w wydanym w Monachium w 1955 roku przedruku żółkiewskiego *Молитовника християнської родини*, w odróżnieniu od in-

³⁶ Біблія, або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. przekł. І. Огієнка, b.m.w., 1990, s. 4, 5, 12, 16, 25, 38, 39 oraz *Новий Завіт. Святе Письмо Старого та Нового Завіту*, пов. пер., здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами, Рим 1963, s. 8-10, 20, 25, 41 – cyt. za В. Німчук, *Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. ст.*, Київ 2002, s. 66.

³⁷ Німчук, dz. cyt., s. 67.

³⁸ Г. Волкотруб, *Практична стилістика сучасної української мови*, Київ 1998, s. 120.

³⁹ Нуцковська, dz. cyt., s. 110.

⁴⁰ І. Ваєгова, *Kilka problemów stylistyczno-leksykalnych współczesnego polskiego języka religijnego*, w: *O języku religijnym*, Lublin 1988, s. 37.

nych wydań, zauważamy zmianę miejsc dopełnienia z postpozycji na pozycję przed rzeczownikiem: zamiast „царю **Небесний**; нехай святиться ім'я **Твоє**, нехай прийде царство **Твоє**, нехай буде воля **Твоя**”⁴¹ spotykamy konstrukcję **Небесний** царю; нехай святиться **Твоє** ім'я, нехай прийде **Твоє** царство, нехай буде **Твоя** воля. Stosowanie takiej konstrukcji każe nam dopatrywać się tu zjawiska hiperpoprawności, czyli, w tym konkretnym przypadku, przesadnego odrzucania norm innego języka (np.: polskiego), w którym taki szyk jest prawidłowy w analogicznym tekście modlitwy. Jednakże niechęć „do tego co obce” nie wpłynęła ostatecznie na rozpowszechnienie się takich związków składniowych, gdyż Synod w Krechowie w 1997 roku, biorąc pod uwagę czynniki językowe oraz tradycję językową, uchwalił ostatecznie zasadę postpozycji⁴².

W tekstach o charakterze religijnym, ekwiwalencja w zakresie składni przejawia się również w związkach składniowych typu: *благослови нам-благослови нас, нас помилити-нас впровадити в блуд, во віки віків-на віки віків-на віки вічні, котрий говорив через пророків-який говорив-що говорив*.

Dużą ilość par z zakresu leksyki konfesyjnej określono mianem synonimów stylistycznych, stanowiących najczęściej formy staro-cerkiewno-słowiańskie oraz ich ukraińskie odpowiedniki. Spośród nich wyróżniono między innymi: *благий-добрий, будучий-майбутній, десь-сьогодні, зцілити-вилікувати, ізбавити-визволити, насущний-щоденний, посітити-прийти*. Jednak, jak słusznie zauważa Halina Nuckowska – ukraińskie warianty form języka staro-cerkiewno-słowiańskiego nie zawsze dokładnie oddają znaczenie konkretnego pojęcia⁴³. I w tym miejscu wkraczamy na pole bitwy pomiędzy dwoma tendencjami: świecką, która opowiada się za przekładem na język ukraiński form cerkiewnosłowiańskich oraz tradycyjną, zachowującą formy z pierwotnego języka religijnego. Można najogólniej zauważyć, że bardziej tolerancyjni w odniesieniu do cerkiewizmów są grekokatolicy z Galicji, podczas gdy prawosławni w cerkiewizmach widzą zwykle wpływ języka rosyjskiego i starają się niekiedy wbrew wielowiekowej tradycji zamieniać je przez wyrazy bardziej zbliżone do języka ogólnoukraińskiego, nie zważając na to, że kultura ukraińska i język narodowy z językiem staro-cerkiewno-słowiańskim obcuja już ponad tysiąc lat i owe elementy cerkiewnosłowiańskie stały się jakby częścią ogólnoukraińskiej mowy religijnej⁴⁴.

⁴¹ Zob. *Хвалім Господа*, wyd. 3, [b. m.w.] 1977; *Малій Катихизм*, Lublin 1992.

⁴² Захарків, dz. cyt., s. 298.

⁴³ Нуцковська, dz. cyt., s. 111.

⁴⁴ Łesiów, *Z badań...*, s. 256.

W pojawiających się od początku XX wieku ukraińskich modlitewnikach zauważono przewagę albo świeckiej albo przeciwnej tendencji. Przewagę leksyki rodzimej zanotowano we wspomnianych wcześniej żółkiewskim i użhorodzkiem wydaniu oraz w dziesiątym wydaniu modlitewnika *Молитовник християнської родини* (Czerwonohrad 1996). Tradycyjne podejście do zagadnienia przedstawiły między innymi *Прийдіте поклонімся* (Rzym 1991) oraz *Хвалім Господа* (Monachium 1955).

Problem stosunku do języka staro-cerkiewno-słowiańskiego oraz pytania o jego miejsce i funkcje w języku ukraińskim były i nadal pozostają przedmiotem licznych dyskusji. Jako język liturgiczny przywędrował on na Ruś wraz z przyjęciem chrześcijaństwa w X wieku i funkcjonował jako język literacki jeszcze na początku wieku XIX. Od wydania *Eneidy* Iwana Kotlarewskiego w 1798 roku rozpoczął się nowy etap w rozwoju ukraińskiego języka literackiego. Za główną bazę języka swoich utworów Kotlarewski obrał rodzimy dialekt połtawski, odsuwając niejako na bok dotychczasowego lidera. Dopiero Taras Szewczenko (1814-1861) dokonał syntezy literackiego języka ukraińskiego, splatając ze sobą elementy języka mówionego, folklorystyczno-pieśniowego oraz języka minionej epoki⁴⁵. Jak zauważa Jurij Szerech: „факт постійного відновлення церковнослов'янізмів у літературній мові говорить, що вони в ній не випадковість, не чиясь індивідуальна примха, а глибоко органічний складник”⁴⁶. Jako składniki organiczne, owe zapożyczenia, które już przeniknęły do kultury ukraińskiej, według opinii większości zainteresowanych tematyką należy zachować w stylu religijno-cerkiewnym, pamiętając przy tym, że rzeczą najważniejszą jest utrzymanie „гłęби treści teologicznej i lakonicznej formy terminu naukowego”⁴⁷.

Ożywienie życia religijnego po latach zakazów i represji przyczyniło się między innymi do wznowienia badań nad ukraińską terminologią konfesyjną oraz nad językiem religii w ogóle. Okazało się wówczas, że rozwój ukraińskiego języka literackiego jest uzależniony (zresztą zawsze był pomimo wszelkich przeciwności) od kondycji języka sakralnego. Jak słusznie zauważa Ołeksandra Zacharkiw „У мові релігійних текстів віддзеркалюються всі проблеми, які відчуває нині українська мова загалом (як у писемній, так і в усній формах її функціонування)”⁴⁸.

⁴⁵ S. Грабес, *Zarys historii języka ukraińskiego od końca XVIII w. do czasów najnowszych*, Warszawa 1956, s. 381-382.

⁴⁶ Ю. Шерех, *Невіддільна спадщина (кілька слів про українські церковнослов'янізми)*, „Єдиними устами” 1998, nr 2, s. 2.

⁴⁷ Лесіów, *Z badań...*, s. 257.

⁴⁸ Захарків, dz. cyt., s. 302.

Optymistyczne wydają się postulaty wygłaszane przez pracowników naukowych różnorodnych specjalności i przedstawicieli duchowieństwa podczas Ogólnoukraińskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Lwowską Akademię Teologiczną w 1998 r. Pomimo wielu rozbieżności dotyczących omawianych zagadnień wszyscy odnaleźli wspólny mianownik, jakim niewątpliwie jest intensywna praca badawcza nad sferą duchowości jako nierozdzielnej składowej świadomości narodowej oraz niezależności. Pokłosiem konferencji, oprócz cytowanego już tomu *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій*, są postulaty uczestników konferencji sformułowane w odpowiednim dokumencie. Oto niektóre z nich:

UCHWAŁA OGÓLNOUKRAIŃSKIEJ KONFERENCJI NAUKOWEJ
WSPÓŁCZESNA UKRAIŃSKA TERMINOLOGIA TEOLOGICZNA:
OD TRADYCJI HISTORYCZNYCH DO NOWYCH KONCEPCJI,
13-15 MAJA 1998 R.
LWOWSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA

W formowaniu nowego społeczeństwa w naszym kraju ważna rola przypada Cerkwi ukraińskiej i jej głównemu środkowi wyrażania – językowi religijnemu.

W celu rozwiązania problemu normalizacji i funkcjonowania terminologii teologicznej Konferencja proponuje:

1. Zwrócić się do zwierzchników Cerkwi ukraińskich z propozycjami:
  - utworzenia międzywyznaniowej komisji koordynującej proces unifikacji leksyki teologicznej;
  - utworzenia międzywyznaniowej komisji liturgicznej (złożonej z teologów, filologów, muzykologów) w celu uściślenia i ujednoczenia tekstów liturgicznych. Rekomenduje się, aby w pierwszej kolejności opracować Mszal;
  - zapoznania się z doświadczeniem innych Kościołów i krajów w kwestii regulacji języka kościelnego.

2. Zwrócić się do Komisji Językowej Ukraińskiej Narodowej Akademii Nauk z propozycjami:

a) wniesienia uzupełnień do nowych wydań *Prawopisu ukraińskiego* i innych poradników z zakresu gramatyki i ortografii o dodatkowe przykłady, które byłyby pomocne przy rozwiązywaniu wątpliwości co do użycia wielkiej i małej litery w leksyce kościelnej, a w szczególności w przypadkach:

- nazw najwyższych godności kościelnych;
- złożonych nazw świąt;
- złożonych nazw ksiąg liturgicznych;
- nabożeństw kościelnych;
- instytucji kościelnych [...].

4. Zwrócić się do katedr języka ukraińskiego z prośbą o pomoc w ułożeniu odpowiednich programów nauczania języka ukraińskiego w seminariach duchownych z uwzględnieniem specyfiki wykształcenia teologicznego [...].

7. Konferencja zwraca się do katedr języka ukraińskiego z propozycją prowadzenia i rozwijania badań naukowych leksyki religijnej.

8. Wszystkim wyspecjalizowanym periodykom naukowym Konferencja rekomenduje wydzielenie specjalnej rubryki dla problemów związanych z kulturą języka w gałęzi stylu religijnego.

9. Konferencja zwraca się do Instytutu Terminologii Teologicznej i Przekładów z propozycjami:

- opracowania (wspólnie z katedrami języka ukraińskiego) teologiczno-filologicznej metodologii badań nad terminologią i leksyką religijną;
- pomocy w powołaniu Redakcyjnej Rady Wydawnictw Literatury Religijnej, która mogłaby koordynować przypadki użycia najważniejszych pojęć teologicznych do czasu pełnej ich unifikacji;
- kontynuacji zwoływania wspólnych teologiczno-filologicznych konferencji naukowych z wąsko wyznaczonym zakresem badawczym (cyklicznie raz do roku) [...]⁴⁹.

Proces odradzania się kultury i życia religijnego na Ukrainie spowodował wzrost zainteresowania się problematyką sakralną, która przez lata była przedmiotem licznych zakazów i represji. Nie zajmowano się również zagadnieniami dotyczącymi języka, co spowodowało powstawanie wielu rozbieżności i niejasności w pisowni nazw biblijnych oraz techniki przekładu. „Ukraińskie słownictwo i terminologia religijno-eklezyjologiczna – jak zauważa Michał Łesiów – obecnie po zniesieniu cenzury bezwzględnie walczącej z wszelkimi przejawami życia religijnego i kościelno-cerkiewnego na Ukrainie stały się tematem badawczym, ukierunkowanym przede wszystkim na cele praktyczne, ponieważ życie religijne w jego zorganizowanej formie w parafiach różnych obrządków chrześcijańskich zaczęło się rozwijać w warunkach już niepodległego państwa ukraińskiego coraz więcej w jego formie ukraińskojęzycznej”⁵⁰.

---

⁴⁹ Ухвала Всеукраїнської наукової конференції „Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій”, 13-15 травня 1998, w: *Сучасна українська богословська термінологія...*, s. 344-347.

⁵⁰ *Z badań...*, s. 256.

LITERATURA:

- Bajerowa I., *Kilka problemów stylistyczno-leksykalnych współczesnego polskiego języka religijnego*, w: *O języku religijnym*, red. M. Karpluk, J. Sambor, Lublin 1988, s. 21-44.
- Hrabec S., *Zarys historii języka ukraińskiego od końca XVIII w. do czasów najnowszych*, Warszawa 1956.
- Łesiów M., *Rola kulturotwórcza Ukraińskiej Cerkwi Greckokatolickiej*, Lublin 2001.
- Łesiów M., *Z badań nad ukraińską terminologią religijno-eklezyjologiczną*, „Roczniki Humanistyczne” 48/49(2000/2001), z. 7, s. 249-259.
- Markunas A., Uczitiel T., *Popularny słownik sakralizmów polskich i ukraińskich*, Poznań 2001.
- Olszański T., *Historia Ukrainy XX w.*, Warszawa, [b.r.w.].
- Serczyk W., *Historia Ukrainy*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2001.
- Волкотруб Г., *Практична стилістика сучасної української мови*, Київ 1998.
- Горбач О., *Мовостиль новітніх перекладів св. Письма на українську народню мову 19-20 вв.*, w: *Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України*, Фото передрук, Мюнхен 1993, s. 36-105.
- Горбач О., *Українська народня релігійно-християнська термінологія й лексика*, w: *Статті...*, s. 123-169.
- Грицак Є., *Вплив Церкви й релігії на українську мову. Студія з ділянки української лексикографії*, w: „II Międzynarodowy Zjazd Słowistów (Filologów Słowiańskich). Księga referatów. Sekcja I. Językoznawstwo”, Warszawa 1934, s. 34-38.
- Захарків О., *До проблеми варіантності у структурі богословської лексики*, w: *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій*, Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Львів 1998, s. 294-304.
- Котляревський І., *Енеїда. Наталка Полтавка*, Київ 2000.
- Котляревський І., *Енеїда. Наталка Полтавка. Москаль-чарівник*, Київ 1987.
- Котляревський І., *Твори*, Київ 1957.
- Малий катихизм*, Lublin 1992.
- Німчук В., *Проблеми українського правопису XX – початку XXI ст. ст.*, Київ 2002.
- Новий Завіт. Святе Письмо Старого та Нового Завіту*, пов. пер., здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами, Рим 1963.
- Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах*, т. I, Київ 1998.
- Нуцковська Г., *Сучасна українська релігійна література: питання правопису та богословської термінології*, „Roczniki Humanistyczne” 48(2000), z. 7, s. 107-113.
- Прийдіте поклонімся*, Рим 1991.
- Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами*, United Bible Societies 1992.
- Словарь української мови у чотирьох томах*, упор. Борис Грінченко, т. I-IV, Київ 1996-1997.
- Субтельний О., *Україна. Історія*, Київ 1993.
- Український правопис*, 5-те видання, стереотипне, Київ 1996.

- Ухвала Всеукраїнської наукової конференції „Сучасна українська богословська термінологія... від історичних традицій до нових концепцій”, 13-15 травня 1998, w: *Сучасна українська богословська термінологія...*, s. 344-347.
- Федик О., *Духовні номінації та їх правопис*, w: *Сучасна українська богословська термінологія...*, s. 287-292.
- Шерех Ю., *Невіддільна спадщина (кілька слів про українські церковнослов'янізми)*, „Єдиними устами” 1998, nr 2, s. 1-5.

IZ AKTUALNYCH PROBLEM UKRAINSKOJ RELIGIJOZNOJ LEKSIKI

Резюме

Настоящая статья является пробой панорамного представления актуальных проблем развития украинской конфессиональной лексики. Процесс стабилизации религиозной жизни украинцев, который начался в 90-ые гг. XX века, все еще требует разрешения многих вопросов. Одной из наиболее важных задач является нормализация языка, используемого в отправлении религиозного культа. Настоящее состояние украинской христианско-религиозной лексики демонстрируется в статье многочисленными примерами из молитвенников, катехизисов и различных изданий Святого Писания, что позволяет сделать вывод о дотаточно свободном использовании языковых эквивалентов из области фонетики, морфологии, словообразования, синтаксиса, стилистики и лексики.

Перевела Наталля Русецкая

Słowa-kluczowe: słownictwo chrześcijańsko-religijne, literatura konfesyjna, język staro-cerkiewno-słowiański, Cerkiew greckokatolicka, dublety językowe.

Ключевые слова: христианско-религиозная лексика, конфессиональная литература, староцерковнословянский язык, греко-католическая церковь, языковые дублеты.

Key words: Christian and religious vocabulary, confessional literature, Old Church Slavonic language, Eastern Orthodox Church, language doublets.